

DİVAN ŞİİRİNDE TARIMSAL ÜRÜNLER

Yavuz BAYRAM *

Özet

Yapılan bazı araştırmalardan¹ da anlaşılacağı gibi, divan şiirinde çiçeklerden ağaçlara ve meyvelere kadar pek çok bitki türü yer almaktadır. Bunlar arasında dikkat çeken bitkilerin bir bölümü de tarımsal ürünlerden oluşmaktadır. 26 Türkçe divan² üzerinde yaptığımız bir araştırma kapsamında 19 değişik tarımsal ürün tespit edilmiştir. Bu ürünler alfabetik sırayla şöyledir: arpa (cev, şa'ır), ban otu (benc, beng), piriç (birinc), buğday (gendüm), darı (erzen), devedikeni (mugaylân), gelincik (haşhâş), hardal, kamış-şekerkamışı (ney, ney-şekker), karabiber (fülfül), mercimek (merdümek), nâne (na'ne, na'nâ), patlıcan (bâdincân), soğan-sarım sak (piyâz, sîr, sûm), tütün, üzerlik (sipend), üzüm (engûr, rez, 'ineb), yulaf ('alef). Şüphesiz daha fazla divan üzerinde yapılacak daha ayrıntılı bir çalışma sonucunda daha farklı tarımsal ürünlerin tespit edilmesi de mümkün olacaktır.

Anahtar kelimeler: divan şiiri, bitkiler, tarımsal ürünler.

Abstract

As can be seen from some of researches, there are a lot of plants species from flowers to trees and fruits in the divan poem. Some species of these plants which appeal the most attraction are agricultural products. We determined 19 different agricultural products in a research on 26 Turkish divan. These products are barley, hyoscamine, rice, wheat, millet plant, thistle, opium poppy (papaver), mustard, reed-sugar cane, black pepper, lentil, mint-peppermint, eggplant-aubergine, onion, garlic, tobacco, harmal, grape, oats-corn (clover) in alphabetical order. It can be possible to determine more different agricultural products if a more detailed research is carried on the other Turkish divans.

Key words: divan poem, plants, agricultural products.

* Dr. Amasya Milli Eğitim Müdürlüğü Basın ve Halkla İlişkiler Sorumlusu.

¹ Divan şiirinde bitkilerle ilgili çalışmalardan bazıları: Ayverdi, 1950; Ünver 1967, 1977, 1954; Eldem 1976; Diriöz 1980, 4-7; Gülersoy, 1980; Karahan 1980, 55-63; Özel 1981; Mermer 1985; Demiriz 1986; Sa'id, Lisânü'l-Ezhâr; Tansuğ, 1988; Aybet 1989; Erdoğan, 1989; Çağlayan, 1990; Yılgör, 1990; Ayvazoğlu 1992; Şimşek (Kartal) 1994; Doğan 1995, 70-74; Kalkışım 1997, 31-38; Demirel 2000; Polat 2001; Bayram 2001; Çetindağ 2002, 171-182.

² Bu divanlar Kaynakça bölümünde, tablo ve grafiklerde kullanılan kısaltmalarıyla birlikte verilmiştir.

Giriş

Tarımsal ürünler, divan şiirinde en az yer alan bitki türleri olarak dikkat çekmektedirler. Bununla birlikte 15.yüzyıl ile 19.yüzyıl arasındaki dönemde yaşamış divan şairlerinden seçilmiş örneklere dayalı olarak hazırlanan aşağıdaki metin, divan şiirinde üzümünden buğdaya, arpadan şeker kamışına kadar pek çok tarımsal ürünün yer aldığını ortaya koymaktadır. Şüphesiz bunların her biri, bir şiir kitabında olması gerektiği gibi; yani bir şairin gözüyle değerlendirilmiştir ve divan şiirine estetik bir bakış açısıyla yansıtılmıştır. Ancak bu arada göz önünde bulundurulması gereken çok önemli bir husus dikkat çekmektedir. Aşağıdaki açıklamalardan ve örneklerden de anlaşılacağı gibi tarımsal ürünler, geçtikleri beyitlerde gerçek anlamlarıyla ve bütün bitkisel özellikleriyle uyumlu biçimde kullanılmışlardır.

Öyle ki en şiirsel yaklaşımda bile divan şairleri, bir tarımsal ürünün bitkisel niteliklerini kesinlikle göz ardı etmemişler; bilakis üslûplarını ve bakış açılarını o tarımsal ürünün bitkisel özelliklerini dikkate alarak belirlemişlerdir. İncelenen Türkçe divanlarda tespit edilmiş olan tarımsal ürünler, aşağıda divanlarda en çok yer alandan başlanarak ayrı ayrı değerlendirilmiş ve örneklendirilmişlerdir.

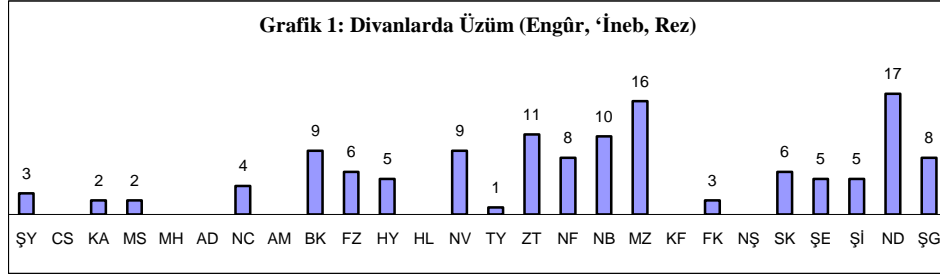
Divan Şiirindeki Tarımsal Ürünler

Engûr (انگور), **‘İneb** (عناب), **Rez** (رز): Şarap üretiminde kullanılması nedeniyle, başta Nedîm, Mezâkî ve Zâtî olmak üzere, divan şairlerinin dikkatini en çok çeken tarımsal üründür. Üzüm; aşağıdaki örnek beyitlerden de anlaşılacağı üzere “şarap” yapımında kullanılması dışında, “salkım şeklinde bir arada olması ve küçük yuvarlak tanecikleri” bulunmasından dolayı, sevgilinin “saçları, zülfü ve benleri”yle ve ayrıca “tesbih taneleri, gerdanlık (‘ıkd), yıldızlar (encüm) ve vahdet”le ilişkilendirilmiştir.

Sakin mey dersem ey zâhid mey-i engûr ı fehm etme Hüner esrâr-ı ma'nâ anlamaktır lafz-ı muğlaktan	Bâkî, G.366-4
Ey lebi sükkeri rutab sünbülü hûşe-i ‘ineb Yıllar içinde ben ‘aceb ay yüzünü görem mi ki	Aynî, G. 501-6
Engûr şekl-i sübha vü berg lisân-ı hâl Âlâna bu mu'âmeleden tâk bî-haber	Nev'î, G.104-3
Bâğ-ı felekte hûşe-i engûr -ı encümü Her subh yine kendi sıkır bâğbân-ı mihr	Mesîhî, G. 79-4

Tâk-pîrâ-yı nihâlistân-ı cem'ü'l-cem'-i gayb
Hûşe-i **engûr**-ı vahdettir külâh-ı Mevlvî

Şeyh Gâlip,G.316-4

Buğday (بغدى), Gendüm (گندم): Divan şiirinde üzümden sonra en çok yer alan tarımsal ürün, buğdaydır. Divanında buğdaya en çok yer veren şair ise Zâtî'dir. Telmih yoluyla daha çok Hz.Âdem'le bağlantısına yer verilmiş olup "küçüklüğü"nden dolayı "yıldızlar ve âşık"la, renginden dolayı da "sevgilinin teni ve sînesi"yle ilişkilendirilmiştir. Diğer yandan "gendüm" kelimesi, divan şiirinde genellikle "kendüm" dönüşlülük zamiriyle "buğday" anlamı arasında tevriyeli ya da îhâmlı kullanılmıştır.

Âsiyâ âsâ benem 'aşk ırmağında **gendümi**
Döne döne döğmeden taşlarla cânâ un eden

Zâtî, G.1133-5

Bu gün ol hâli 'ades derledi burçak burçak
Gördü çâk ettiğimi sînemi **buğday** gibi

Zâtî, G.1557-3

Birinci mihrî 'arz eyler velî ol yâr-ı **gendüm**-gûn
Cev-i cevrin satar sonra harîdâr olmasın kimse

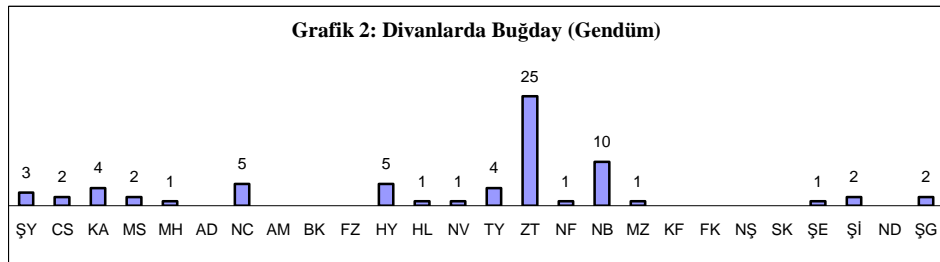
Aynî, G. 420-5

Hırmeninden k'ebniyâ vü evliyâdır hûşe-i çîn
Âdem umar dâne-i **gendüm** Halilullah 'ades

Şeyhî, K.2-10

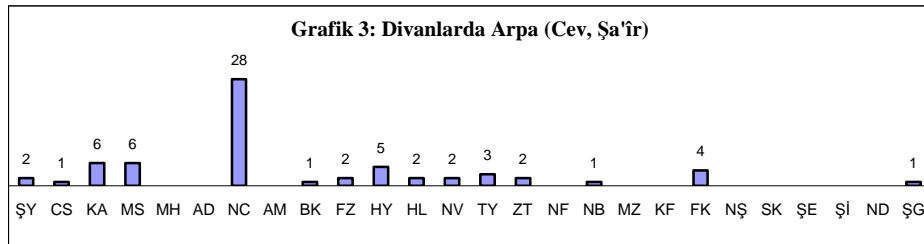
Kendümi cem' eyledim bahr-ı musaffâ gibi
Gökte Süreyyâ gibi levh-i mu'allâ gibi

Taşlıcalı Yahyâ, G.446-1

Arpa (آریا), Cev (جو), Şa'îr (شعیر): Başta Necâtî olmak üzere divan şairlerinin en çok ilgi gösterdikleri üçüncü tarımsal ürün olan arpa; daha çok at, katır ve eşek gibi yük ve binek hayvanlarının “yem”i anlamıyla değerlendirilmiştir. Bununla birlikte “öğütülmesi, küçük ve bol taneli olması, toprağa gömülmesi” gibi özellikleriyle bağlantılı olarak “yıldızlar, Pervîn, Hz.Yusuf, kemik (üstühân) ve kâinât”la ilişkilendirilmiştir.

Şimdi at arpa diye cân verir Evvel ata verirdi cân arpa	Necâtî, K.25-7
Buyruk eylerse yağdıra fi'lhâl Necm yerine âsumân arpa	Necâtî, K.25-16
Gâliba çâha düştü Yûsuf vâ'r Ol 'azîz-i cihân olan arpa	Necâtî, K.25-2
Nevmîd eyleme beni kim üstühânımı Cev gibi pâre pâre kılar ta'n-ı her himâr	Mesîhî, K.17-46
Ol kadar verdim havâyâ kendimi hırmen gibi Kâinât-ı cev göründü gözüme erzen gibi	Hayâlî, G.645-1

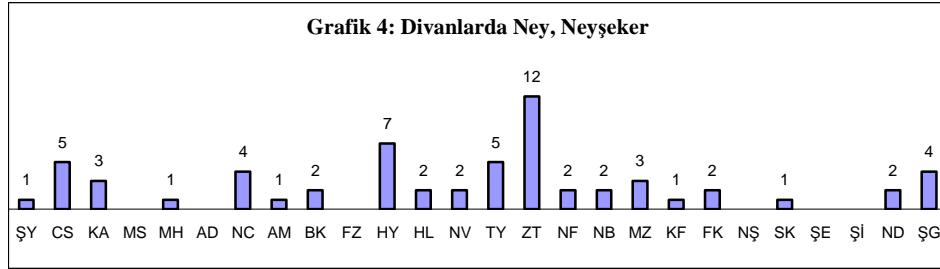

Ney (نی), Ney-Şeker, Ney-Şekker (نیشکر): Genellikle “çalgi âleti” anlamıyla bağlantılı olmak üzere “saz, kamış ve şeker kamışı” anlamlarında kullanılmıştır. Divanı taranan şairler içinde şeker kamışına en çok yer veren, Zâtî olmuştur. Ayrıca en çok tespit edilen tarımsal ürünler arasında dördüncü sıradadır. Örnek beyitlerde görüleceği gibi, “şeker ve kalem yapımında kullanılması, ince ve uzun boylu olması, rüzgâra karşı hassas olması” gibi bitkisel özellikleri; anlam çerçevesinin³ “şeker, boy, kemer, dudak,

³ Anlam çerçevesi terimiyle; bir kelimenin “teşbih, teşhis, istiare, leff ü neşr, tenasüp, tezat, telmih, hüsn-i talil, bağdaştırma vs.” gibi değişik yöntemler aracılığıyla ilişkilendirildiği tüm ögeler (temel anlam, yan anlamlar, tasarımlar, duygu değeri) kastedilmektedir (Bkz.: Aksan 1995, 504; Aksan 1993, 76).

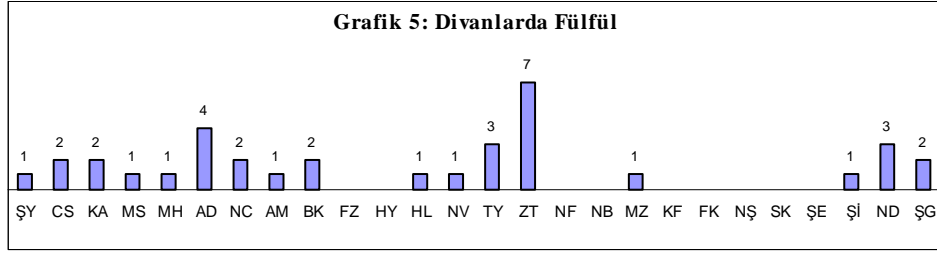
dil (gönül), ten, kirpik, kıl (mûy), tüy, şiir, kalem, ok, mızrak (nîze), âsâ, ejderhâ ve âşik” gibi öğelerden oluşmasında etkili olmuştur.

Şekker lebine hizmet edem diye ey sanem Yüz irde bağladı beline ney-şeker kemer	Cem Sultan,G.94-3
Dil neyistân ına odlar saçalı ejder-i ‘aşk Yandım ol âteş-i sûzân ile öldüm gitti	Amrî, G.121-3
Nazar eden bu kirpikler içinden gözdeki kana Sanır âteş uruldu göl kenârında neyistâna	Zâtî, G.1322-1
Ney -i hâmemde gördü nâleleri Bana harf attı gam risâleleri	Helâkî, G.142-1
Oldu her merd Hayâlî gibi bir şîr-i jeyân Benzeyelden beri oklarla neyistâna sadak	Hayâlî, G.260-5
Çünkü Mesîh-i ‘aşktan aldı nefes ‘asâ-yı ney Mürdeye bahş-ı cân eder dem çekip ejdehâ-yı ney	Şeyh Gâlip, G.305-1

Fülfül (فلفل), **Biber** (ببیر): Divan şiirinde sık yer alan tarımsal ürünlerden olan fülfül, “küçük ve siyah tohumcukları”ndan dolayı “sevgilinin beni” için temel bir benzetme ögesi olarak değerlendirilmiştir:

Dedim bu ne bendir bu ne dildir bu ne saçtır Dedi biri bülbül biri fülfül biri gîsû	Cem Sultan,G.263-4
Âteşîn rûyunda cânâ hâl-i müşgînin gören Nâr-ı sûzân içre sihr için konan fülfül sanır	Mezâkî, G.134-2
Şîrinliği lebinden alırsa ‘aceb mi hâl Kevser suyuyla bitse olurmuş biber lezîz	Helâkî, G.29-6

Sipend (Üzerlik Tohumu) (سپند): Divan şiirinde sık rastlanan tarımsal ürünlerden olan sipend “tütsü niyetiyle ateşe atılması, ateşte çıtırdarak yanması ve küçüklüğü” açısından ele alınır. Bu nedenle daha çok “âşık, dil(gönül), cân ve yıldızlarla (necm, Pervîn)” ilişkilendirilir. Nâbî’de dört, Fehîm-i Kadîm ve Şeyh Gâlip’te üçer; Şeyhî, Mesîhî, Amrî, Bâkî, Zâtî, Mezâkî ve Sükkerrî’de ikişer, Fuzûlî, Hayâlî ve Nef’î’de birer beyitte sipend kelimesinin yer aldığı tespit edilmiştir.

Dâğlardır odlu göğsümde karası kopmamış
Yâ sebât et ‘aşk için od üzere bir nice **sipend** Fuzûlî, G.63-3

Micmer-i sîne kim yandı **sipend-i** dil ü cân
Bir perî da ‘vetine ‘itr-i mahabbettir bu Mesîhî, G.198-6

Hıfz için olmadadır çeşm-i bedinden halkın
Micmer-i çerh ile gerdîde **sipend-i** pervîn Nâbî, TAR.138-6

‘Ades (عده), Merdümek (مردمك) (Mercimek): Az sayıda beyitte tespit edilen mercimek, divan şiirinde daha çok “göz bebeği” anlamıyla dikkat çeker. Ayrıca yuvarlak şekli, küçüklüğü ve Hz.İbrahim’le ilgisi açısından değerlendirildiği de olmuştur. Taşlıcalı Yahyâ ve Şeyhülislâm İshak’ta dörder, Zâtî’de üç, Mesîhî’de iki, Şeyhî, Cem Sultan, Necâtî, Hayâlî, Helâkî, Nev’î, Nef’î ve Nâbî’de birer beyitte tespit edilmiştir.

Gâfil olma emr ber-‘aks olmadan k’âhûların
Merdümekle çeşmi dâm u dânedir sayyâdına Nâbî, G.747-8

Hâl-i müşğînin ruhunda yaraşır kılma nihân
Çün Halîl-i h’ândır kim olmasın andan **‘ades** Cem Sultan,G.135-4

Erzen (ارزن) (Darı): Divan şiirinde az kullanılan bir tahıl olan erzen, “kümes hayvanlarının yemi olması, öğütülmesi ve zor şartlarda yetişmesi” gibi özellikleriyle

bağlantılı olarak “kuş, yıldız, akıl, âşık, şerâr (kıvılcım), la‘l, güher, tılâ (yaldız, boya) ve çöl (deşt)” ile ilişkilendirilmiştir. İçinde erzen geçen beyitlere Karamanlı Aynî, Zâtî ve Nâbî’de üçer, Necâtî’de, Hayâlî ve Fehîm-i Kadîm’de ikişer, Mesîhî, Bâkî, Fuzûlî ve Nev‘î’de birer kez rastlanmıştır.

Mâh-ı nev dâm kurup döktü kevâkib erzen Umaruz k’ola yine ‘ayş u safâ murgu şikâr	Bâkî, K. 25-12
Ey Hayâlî murg-ı dil bir evce pervâz etti kim Çarhda gördü nücûmu dâne-i erzen gibi	Hayâlî, G.645-11
Taşlarla döge döge kendimi hırmen gibi Aklı dağıttım dögülmüş bir avuç erzen gibi	Zâtî, G.1762-1
Dedi kim bir kuru taşır hemânâ yenmez içilmez Bu la‘l ü bu cevâhirden bana bir dâne erzen yeg	Necâtî, KIT. 54-3
‘Alîdir kurtaran şeksiz cihân halkını havfinden Bilirsın deşt-i Erzen ’de ‘Alî kurtardı Selmân’ı	Aynî, K. 57-119

Mugaylân (مغیلان) (Devedikeni): Divanlarda az rastlanan mugaylân, “değersiz ve önemsiz bir çöl bitkisi” olarak dikkat çeker. Bu yönüyle “belâ, gam, âşık, dünya ve kirpik” gibi öğelerle ilişkilendirilmiştir. Cem Sultan’da üç, Bâkî, Hayâlî ve Kafzâde Fâ‘izî’de ikişer, Necâtî, Helâkî, Taşlıcalı Yahyâ, Zâtî, Nâbî, Neşâtî ve Şeyh Gâlip’te birer beyitte mugaylân kelimesi tespit edilmiştir.

Hâra saymaz Ka‘be-i kûyun mugaylânın gönül Kim gül-i ter dir ana ol yâsemendir yâsemen	Cem Sultan,G.236-4
Safâ-yı Ka‘be-i kûy-ı nigâra sa‘y eden ‘uşşâk Gül-i bâğ-ı ‘irem gibi görür hâr-ı mugaylânı	Helâkî, G.157-3
Mugaylân-ı belâ tutmuş tarîk-i Ka‘be-i vaslın Efendi ben o râh-ı pür-has u hâşâktan geçtim	Bâkî, G.316-5
Gayrı yerde ayın on dördü gibi ahşamlama Pister ü bâlînimi hâr-ı mugaylân eyleme	Taşlıcalı Yahyâ, G.414-3

Soğan, Piyâz (پیاز), Sîr (سیر), Sûm (ثوم) (Sarımsak): Nâbî’de altı, Mihrî Hatun’da dört, Zâtî’de üç, Karamanlı Aynî, Bâkî’de ikişer; Şeyhî, Mesîhî, Nev‘î, Fehîm-i Kadîm ve Şeyhülislâm Esad’da birer beyitte tespit edilmiştir. Çok az sayıda beyitte “kokusu, acılığı ve suyu” gibi bitkisel nitelikleriyle dikkat çeker. Bu özellikleri nedeniyle “kötü şiir, rakîb ve düşman”la ilişkilendirilmiştir.

Puhtedir gayrılar eş'ârı velî puhte piyâz Hâm 'anberdir eger hâm ise de bu eş'âr	Bâkî, K. 18-50
Düşmez leb-i şîrînine yârin sühan-ı telh Helvâcî dükkânında piyâz ın yeri yoktur	Nâbî, G.163-5
'Uşşâk cân verirken anma rakîbi gerçi Acı basal 'aselden şîrîn olur seferde	Zâtî, G.1457-6
Gülsitanında çün ezhar olmadım ben dôstum Bûstanında piyaz u sûm olaydım kâşki	Mihri, G.196-3

Tütûn (توتون): Necâtî ve Fuzûlî'de üçer, Zâtî ve Nâbî'de ikişer; Şeyhî, Mesîhî, Mihri ve Sükkerî'de birer beyitte tespit edilen tütûn, daha çok “duman” anlamında ve “sigara malzemesi” anlamıyla değerlendirilmiştir.

Tütûn ü gerçi güzel lûlecigi müsta'mel Çakmağın seyr edicek âhını alçak dediler	Nâbî, KIT. 31
Başta her tîğ 'aşk odundan bir tütûn dür kim çıkar Çizginen başım belâ bezminde benzer micmere	Fuzûlî, G.255-6

Beng (بنك), **Benc** (بنج) (**Ban otu**): Bitkisel öge olarak ancak istisnaî birkaç beyitte, “uyku verici ve uyuşturucu” nitelikleriyle uyumlu olarak kullanılmıştır.

Câm-ı gerdûn veş bu bezmün dürd ü sâfindan tehf Beng ü afyûn u şarâb-ı erguvândan fâriğiz	Nev'î, G.189-3
Ehl-i 'aşkın kimi mest ü kimi hayrân ammâ Mey-i gülreng nedir beng nedir bilmez hfç	Mezâkî, G.43-4

'Alef (Yulaf, Yonca) (الف): Nev'î'nin iki; Karamanlı Aynî, Hayâlî Bey, Kafzâde Fâizî ve Nâbî'nin de birer beytinde olmak üzere az sayıda beyitte tespit edilen 'alef, divan şiirinde daha çok hayvan yemi anlamıyla kullanılmış; değersiz sayılması; “kötü şiir, dünya ve dünya malı” ile ilişkilendirilmesine sebep olmuştur.

Gül-i behişt iken eş'ârımız kıyâmettir Ayıklamakta 'alef gibi her har-ı deccâl	Nev'î, KIT. 2-7
--	-----------------

Haşhâş (خشخاش): Zâtî'nin iki; Karamanlı Aynî, Necâtî Bey, Fuzûlî ve Hayâlî Bey'in birer beytinde tespit edilmiştir. Divan şiirinde az sayıda beyitte “kabuğunun çizilerek afyon elde edilmesi, küçük tanelerden oluşması ve uyuşturucu özelliğinin bulunması” açısından kullanılmış; “gönül, dünya ve ağız”la ilişkilendirilmiştir.

Dergehinde dil-i ‘uşşâkın kaçan olsa hesâb Hâkte tut yine dendâne-i hashhâş yatar	Hayâlî, G.120-2
Dünyâ çü bir hashhaş imiş var ‘ömrünün fülfillerin Yakma oda canın bigi bir dâne bezr-i benc için	Aynî, G. 372-2
Ağzın üzre hatt-ı la‘lin der gören yâkûtu gör Yazdı kevser süresin bir dâne hashhâş üstüne	Zâtî, G.1308-4
Kahrın afyon ile mu‘tâd oldu tab‘ım sâkiyâ Destime sunma ayak zevk u safâ hâcet degil	Zâtî, G.862-2

Hardal (خردل): Hayâlî Bey, Zâtî ve Şeyh Gâlip’in birer beytinde, Taşlıcalı Yahyâ Bey’inse iki beytinde tespit edilmiştir. Hardal, divan şiirinde küçüklüğü ve önemsiz olması açısından değerlendirilmiştir.

Bir menzil-i bâlâya erişti nazar etse Dünyâ görünürdü ana hardal gibi ednâ	T.Yahyâ, K.1-25
Âh kim yanında ey meh-rû kara tağlarcadır ‘Âşıkın bir dâne-i hardal ca noxsânî hemân	T.Yahyâ, G.302-2

Na‘na‘ (ننع), **Na‘nâ** (ننعنا): Yemeklere güzel koku vermek amacıyla kullanılan nane, Hayâlî tarafından, ince ve zayıf gövdeli olmasından ilhamla, “âşığın cânı” ile ilişkilendirilmiştir.

Titrer Hayâlî üstüne tir tir benim begim Cân döndü na‘ne çûbuna yufka ovağına	Hayâlî, G.466-5
---	-----------------

Bâdincân (بادنجان), **Bâdingân** (بادنگان): Cem Sultan’ın divanında rastlanan pathıcan, acı tadı nedeniyle, “rakîb”le ilişkilendirilmiştir.

Rakîbe ileniben kılma nefrîn Ki bâdincân -ı beddir ermez âfet	Cem Sultan, G.22-4
---	--------------------

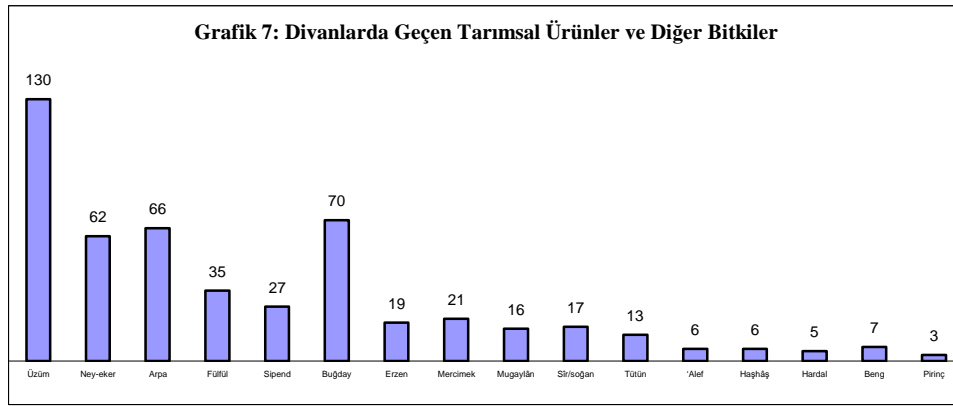
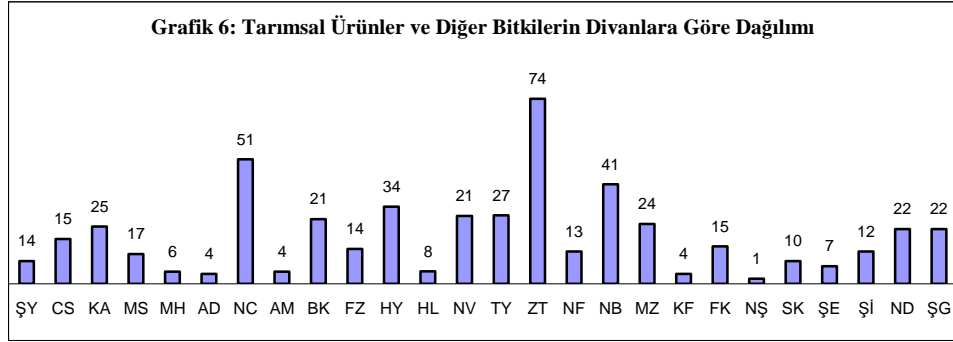
Birinc (Pirinç) (برنج): İstisnâî ölçüde az kullanılan pirinç, Taşlıcalı Yahyâ Bey’in bir beytinde, beyazlığı açısından dikkat çekmiştir.

Buğda yerine gönlümü ben neyle egleyem Dâne pirinc dir turalım karlu tağlar	Taşlıcalı Yahyâ, K.25-12
---	--------------------------

Değerlendirme

Görüldüğü gibi divan şairleri, şiirlerinde pek çok tarımsal ürüne yer vermişlerdir. Aşağıdaki tablo ve grafiklerde, taranan divanlarda tespit edilen tarımsal ürünlerle ilgili sayısal veriler değerlendirilmiştir.

Tablo: Tespit Edilen Tarımsal Ürünlerle İlgili Sözlük Çalışması					
Adı / İmlâsı		Diğer Adları	Diğer Adları-2 (Halk Arasında)	İngilizcesi	Latincesi
'Alef	علف	A'lâf, 'alûfe	Yulaf, Yonca, Kuş elması, Tirfil, Üç gül, At elması, Çayır dutu	Oats,Corn, (Clover)	Avena sativa Trifalium
Arpa	ارپا جو شعير	Cev, Şa'îr	Arpa	Barley	Hordeum vulgare
Bâdincân	بادنجان بادنگان	Bâdingân	Patlıcan	Eggplant Aubergine	Solanum molengena
Benc, Beng	بنج بنك		Ban otu, Batbat,Bengildek, Bengilik otu, Deli bardağın, Diş otu, Gâvur haşhaşı	Hyoscamine	Hyoscyamus niger
Birinc	برنج		Pirinç	Rice	Oryza sativa
Buğday	بغدى گندم	Gendüm, Bürr, Hıntâ	Buğday	Wheat	Triticum
Engûr, Rez, 'İneb	انگور رز, عنب		Üzüm	Grape	Vitis labrusca
Erzen	ارزن		Darı, Mısır, Tilki kuyruğu, Darıca, Darıçan	Millet plant	Panicum
Fülfül	لفل	Fulful, Pulpul, Bûber	Karabiber, Biber	Black pepper	Piper nigrum Capsicum
Haşhâş	خشخاش	Hâşhâş	Haşhaş, Gelincik çiçeği	Opium poppy (Papaver)	Papaver somniferum
Merdüme	مردمك مرچمك	'Ades, Merdüme,	Mercimek, Yasmık	Lentil	Lens culinaris
Mugaylân	مغیلان	Mugeylân	Devedikeni, Eşek diken, Boğa diken, Gengel, Kara yandık, Peygamber diken	Thistle	Cirsium
Nâne	نعنع نعنا	Na'na	Nane, Yarpuz, Yarpus, Yarpız, Su yarpuzu, Narbız, Nerpiz	Mint Peppermint	Mentha piperita
Ney	نى	Nây,Ney-şeker, Ney-şekker	Şeker kamışı, Saz, Kamış	Sugar cane Reed	Saccarum officinarum
Piyâz, Sîr	پیاز سیر	Sûm, Soğan, Fûm, Piyâzçe	Soğan, Sarımsak	Onion Garlic	Allium cepa A.Sativum
Sipend	سپند		Üzerlik tohumu, Nazar otu, İlezik, Yabani sedef otu,	Harmal	Peganun harmala
Tüttün	توتون		Tüttün	Tobacco	Nicotiana tabacum
Hardal	خردل			Mustard	Brassica nigra

Yukarıdaki tablo ve grafiklerde, çoğunluğu tarımsal ürünlerden oluşan bitkilerin taranan Türkçe divanlarda yer aldıkları beyitlerle ilgili sayısal veriler değerlendirilmiştir. Bu verilere göre;

1. Divan şiirinde en çok dikkat çeken tarımsal ürün üzümdür. Şeker kamışı, buğday, arpa ve karabiber de divan şiirinde sıkça dikkat çeken tarımsal ürünlerdendir. Bu anlamda üçüncü grup sipend, erzen, mercimek, mugaylân ve tütünden oluşur. Soğan, sarımsak, 'alef, haşhaş, hardal, nane ve patlıcan gibi ürünlere istisna ölçüsünde az rastlanmıştır.

2. Toplam değerler dikkate alındığında, tarımsal ürünlere, başta 16.yüzyıl olmak üzere, divan şiirinin her döneminde yer verildiği görülmektedir. Aynı

değerlendirmeyi üzüm, şeker kamışı, karabiber, sipend ve mercimek için de yapmak mümkündür.

Buna karşın arpanın daha çok 15.yüzyılda yazılmış divanlarda yer aldığı; buğday, erzen, mercimek, mugaylân, tütün ve ‘alefin ise 15, 16 ve 17.yüzyıllarda dikkat çektiği görülmektedir. Şiirlerinde tarımsal ürünlere en çok yer veren şairler ise Necâti Bey, Zâfî ve Nâbî olmuştur.

3. Tarımsal ürünlerle ilgili beyit sayısı, bitkilerle ilgili toplam beyit sayısı içinde oldukça küçük bir bölüm tutmaktadır. Diğer bir ifadeyle tarımsal ürünler, divan şiirinde ağaçlara, özellikle de çiçeklere oranla çok daha az yer edinebilmişlerdir. Buna karşın diğer tarımsal öğelerle meyvelere dair beyitlerin sayısı birbirine oldukça yakındır.

Divan Şiirinde Tarımsal Ürünlerle İlgili Sözlük Çalışması

Engür	انگور	(Far.is.)	Üzüm. Âb-ı eng3ur: Üzüm suyu, şarap.
‘İneb	عناب	(Ar.is.)	Üzüm. Bint-i ‘ineb: Üzüm kızı, şarap.
‘İnebe	عنبه	(Ar.is.)	1.Üzüm tanesi. 2.Ahududu, Bektaşî üzüümü.
Rez	رز	(Far.is.)	Asma, bağ kütüğü, üzüm ağacı, çubuk. Duhter-i rez: Üzüm ağacının kızı, şarap.
Tâk	تاك	(Far.is.)	Üzüm ağacının dal ve budakları, asma.
Kerm	كرم	(Ar.is.)	1.Üzüm çubuğu, asma; bağ kütüğü. 2.Bağ, bostan. 3.Çalılık dolayısıyla zor sürülen toprak.
Üzüm	أوزوم	(Tür.is.)	Asmagillerden, dallı budaklı, dalları ince ve uzun; çardak üzerine veya bir ağaca sarılarak yayılan, ele benzer geniş yapraklı bitki ve bu bitkinin salkım hâlinde olan, küçük, yuvarlak, yumuşak, tatlı, sulu ve fındık büyüklüğünde meyvesi.
Ney	نی	(Far.is.)	Nây. 1.Kamış, saz. 2.Kamıştan yapılan meşhur müzik âleti. Neyistân: Kamışlık.
Neyşeker	نیشکر	(Far.b.is.)	Şeker kamışı. Buğdaygillerden, çiçekleri salkım hâlinde başakçıklar oluşturan, 10 m’ye kadar uzayabilen, öz suyundan şeker üretilen bir bitkidir.
Neyşekker	نیشکر	(Far.b.is.)	
Fülfül	فلفل	(Ar.is.)	Karabiber, biber. Zeytinsi meyvelerinin taneleri yuvarlak, yaprakları kalp biçiminde, tırmanıcı bir bitki ve bu bitkinin baharat olarak kullanılan kuru, siyah tanecikleri.
Biber	ببیر	(Tür.is.)	Pathcangillerden, küçük boylu (70-80 cm) bir bitki ve bu bitkinin tazeyken sebze olarak yenen, kurutulunca baharat olarak değerlendirilen yeşil, içi boş, limon veya portakal büyüklüğünde ürünü.
Bûber	بوبر	(Tür.is.)	
Erzen	ارزن	(Far.is.)	1.Darı. 2.Mısır. Darı; bir yıllık, otsu, Anadolu’da yetiştirilen bir bitki ve bunun tahıl olarak değerlendirilen küçük tanelerine denir.
‘Ades	عديس	(Ar.is.)	Mercimek.
‘Adese	عديس	(Ar.is.)	1.Mercimek tanesi. 2.Mercimek tanesi gibi ortası kalın, kenarları ince cam, büyüteç.
Merdüme	مردمك	(Far.is.)	1.Küçük adam, insancık. 2.Mercimek, göz bebeği, merdüm,

Mercimek	مرجمك	(Far.is.)	merdüme. Baklagillerden, beyaz çiçekli, otsu bir tarım bitkisi ve bu bitkinin besleyici, çok küçük, yuvarlak ve yassı tohumu.
Cev	جو	(Far.is.)	Arpa. Cev cev: Parça parça, pâre pâre, zerre zerre. Cev be cev:Azar azar.
Şa'îr Arpa	شعير أرپا	(Ar.is.) (Tür.is.)	Arpa. Buğdaygillerden, 70-80 cm boyunda; otsu, ince, zayıf gövdeli ve sık ekilerek yetiştirilen bitki ve bu bitkinin ekmekle bira üretiminde kullanılan, öğütülerek hayvanlara yem hâline getirilen, başaklarından ayrılmış küçük tanecikleri.
Gendüm Buğday	گندم بغدى	(Far.is.) (Tür.is.)	Buğday, bürr, hıntâ, kamh. Buğdaygillerin bir yıllık, otsu, 70-80 cm boyunda, ince ve zayıf gövdeli, sık ekilen örnek bitkisi ve bu bitkinin başaklarından ayrılmış, un ve hayvan yemi olarak ya da bira yapımında kullanılan, uzunlamasına boğumlu tanecikleri.
Mugaylân Deve dikenî	مغیلاں دوه دیکنی	(Far.is.) (Tür.b.is.)	Deve dikenî, ümm-i gaylân. Eşek dikenî, boğa dikenî ve gengel olarak da bilinen, 30-100 cm boyunda, dikenli, pembe çiçekli, çok yıllık, kurak ve çorak yerlerde yetişebilen otsu bir bitkidir. Taneleri deve dikenî tohumu adıyla satılır ve kara ciğer hastalıklarına karşı kullanılır.
Tütün	توتون	(Tür.is.)	1.Pathcangillerden, bileşiminde nikotin bulunan otsu bir bitki. 2.Tütün bitkisinin kurutulmuş ve ince ince kıyılarak sigara veya pipo olarak içilen yaprağı. 3.Duman, gaz, duhân.
Piyâz	پیاز	(Far.is.)	1.Soğan, basal. 2.Zeytinyağlı ve sirkeli fasulye haşlaması. 3.İnce doğranıp tuzla öldürülmüş maydanozlu soğan. 4.Çıkar amaçlı övücü söz. 5.Lâle, zambak, sarımsak gibi bitkilerin yumru kökleri. Piyâz-ı deşî: Ada soğanı denen ve yenmeyen bir bitki.
Piyâzçe Soğan	پیازچه صوغان صوغان	(Far.is.) (Tür.is.)	Yeşil saplı, taze soğan. Zambakgillerden, çok yıllık, soğanlı (yumru), keskin kokulu, acımsı ve otsu bir bitki.
Sîr Sûm Fûm Benc	سیر ثوم فوم بنج	(Far.is.) (Ar.is.) (Ar.is.) (Ar.is.)	1.Sarımsak bitkisi, fûm, sûm. 2.Tok, doymuş. Sarımsak, fûm, sîr. Sarımsak, sûm, sîr.
Beng Sipend	بنك, بنج سپند	(Far.is.) (Far.is.)	Pathcangillerden, hekimlikte kullanılan, uyku verici, uyuşturucu ve zehirli, bir veya iki yıllık, yumuşak tüylü, sarı ya da mor çiçekli ve otsu bir bitki ve bu bitkinin tohumu. Ban otu, esrar, haşîş, benc.
'Alef	علف	(Ar.is.c.:a'lâf, 'alûfe, 'ulûfe)	1.Yonca, ot, saman, yulaf, giyâh. 2.Hayvan yemi.
Yulaf	یولف	(Yun.is.)	Buğdaygillerden, taneleri hayvan yemi olarak kullanılan bitki ve bu bitkinin tanecikleri.
Yonca	یونجه	(Tür.is.)	Bir veya çok yıllık, otsu, genellikle üç yapraklı, bazı türleri çiğ yenen bir bitki. Halk arasında kuş elması, tırfıl, üç gül, çayır dutu olarak da bilinir.
Haşhâş	خشخاش	(Ar.is.)	Gelincik çiçeği. Gelincikgillerden, kapsüllerinden afyon, tohumlarından yağ çıkarılan bir yıllık, otsu, büyük ve kırmızı çiçekli bir kültür bitkisi.
Afyon haşhâş Gelincik	افیون خشخاشی کلینچک	(Tür.Far.b.is.) (Tür.is.)	Bir yıllık, taze yaprakları yenen bir bitki. Kapsülleri çizilerek afyon elde edilir. Tohumlarına haşhâş darısı denir. Kırmızı çiçekli, bir yıllık ve otsu bitkidir. Çiçekleri öksürük kesici, yaprakları çiğ ya da yağda kavrulmuş yenir.
Hardal	خردل	(Ar.is.)	Turpgillerden, bir yıllık, sarı çiçekli, otsu bir bitki ve bu bitkinin küçük tanesi. Tohumu tıpta, taze dalları salatalarda kullanılır.

Na'ne Na'nâ	نعنع نعنا	(Ar.is.)	İştah açıcıdır. Tohumu öğütülüp sirke ile karıştırılarak sofrada hardal elde edilir. Nane, yarpuz. Ballıbabagillerden, yaprakları sapsız, çiçekleri beyaz ve menekşe renginde, güzel kokulu, çok yıllık, otsu bir kültür bitkisi. Nemli yerlerde yetişir ve yemeklere güzel koku vermek için kullanılır.
Bâdincân Bâdingân	بادنجان بادنگان	(Ar.is.)	Patlıcan, bâdingân, hadak. Patlıcangillerden, kalın saplı, uzunca yapraklı, otsu bir bitki ve bu bitkinin mor renkli, kadifemsi dokulu, uzunca ve toparlak ürünü.
Birinc	برنج	(Far.is.)	Pirinç, pirinç tanesi, pilav, pirinç madeni. Bitki olarak buğdaygillerden bol su içinde bir yıllık otu bir tarım bitkisi.

Örnek Beyitlerin Alındığı Divanlar

- AM** : **Amrî Divanı**, Haz. Mehmed ÇAVUŞOĞLU, İÜEF Yay., İstanbul 1979.
- BK** : **Bâkî Divanı**, Haz. Sabahattin KÜÇÜK, AKDITYK TDK Yay., Ankara 1994.
- CS** : **Cem Sultan'ın Türkçe Divanı**, Haz. İ. Halil ERSOYLU, AKDITYK TDK Yay., Ankara 1989.
- AD** : **Dîvân-ı Sultân Bâyezîd-i Sâni**, Matbaa-i Osmâniye, 1308.
- FK** : **Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Divanı ve Metnin Bugünkü Türkçesi**, Haz. Tahir ÜZGÖR, AKDITYK Yay., Ankara 1991.
- FZ** : **Fuzûlî Divanı**, Haz. Kenan AKYÜZ-Süheyl BEKEN-Sedit YÜKSEL-Müjgân CUNBUR, Akçağ Yay., Ankara 1990.
- HL** : **Helâkî Divanı**, Haz. Mehmed ÇAVUŞOĞLU, İÜEF Yay., İstanbul 1982.
- HY** : **Hayâlî Bey Divanı**, Haz. Ali Nihad TARLAN, Akçağ Yay., Ankara 1992.
- KF** : **Kafzâde Fâ'izî Divanı**, Haz. Ali Osman COŞKUN, (Basılmamış), Samsun 1997.
- KA** : **Karamanlı Aynî Divanı**, Haz. Ahmet MERMER, Akçağ Yay., Ankara 1997.
- MS** : **Mesîhî Divanı**, Mine MENGİ, AKDITYK Yay., Ankara 1995.
- MZ** : **Mezâkî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni**, Haz. Ahmet MERMER, AKDITYK Yay., Ankara 1991.
- MH** : **Mihri Hatun Divanı**, Haz. Metin HAKVERDİOĞLU, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ahmet Yesevi Üniversitesi.
- NB** : **Nâbî Divanı I-II**, Haz. Ali Fuat BILKAN, MEB Yay., İstanbul 1997.
- NC** : **Necâî Bey Divanı**, Haz. Ali Nihad TARLAN, Akçağ Yay., Ankara 1992.
- ND** : **Nedîm Divanı**, Haz. Muhsin MACİT, Akçağ Yay., Ankara 1997.
- NF** : **Nef'î Divanı**, Haz. Metin AKKUŞ, Akçağ Yay., Ankara 1993.
- NŞ** : **Neşâtî Divanı**, Haz. Mahmut KAPLAN, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), AÜ DTCF.
- NV** : **Nev'î Divanı**, Haz. Mertol TULUM-M. Ali TANYERİ, İÜEF Yay., İstanbul 1977.
- SK** : **Sükkerî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı**, Haz. Erdoğan EROL, AKDITYK Yay., Ankara 1994.
- ŞG** : **Şeyh Gâlip Divanı**, Haz. Muhsin KALKIŞIM, Akçağ Yay., Ankara 1994.
- ŞY** : **Şeyhî Divanı**, Haz. Mustafa İSEN-Cemâl KURNAZ, Akçağ Yay., Ankara 1990.
- ŞE** : **Şeyhülislâm Esad ve Divanı**, Haz. Muhammet Nur DOĞAN, MEB Yay., İstanbul 1997.
- Şİ** : **Şeyhülislâm İshak ve Divanı**, Haz. Muhammet Nur DOĞAN, MEB Yay., İstanbul 1997.
- TY** : **Taşhcah Yahyâ Bey Divanı**, Haz. Mehmed ÇAVUŞOĞLU, İÜEF Yay., İstanbul 1977.
- ZT** : **Zâtî Divanı I**, Haz. Ali Nihad TARLAN, İÜEF Yay., İstanbul 1967.
Zâtî Divanı II, Haz. Ali Nihad TARLAN, İÜEF Yay., İstanbul 1970.
Zâtî Divanı III, Haz. Mehmed ÇAVUŞOĞLU-M. Ali TANYERİ, İÜEF Yay., İstanbul 1987.

Yararlanılan Sözlükler

- Ahmet Vefik Paşa, **Lehçe-i Osmânî**, (Haz. Prof.Dr.Recep TOPARLI), TDK Yay., Ankara 2000.
 AKAY Hasan, **İslâmî Terimler Sözlüğü**, İslâm Bilgi Merkezi, İstanbul 1991.
 AKSU Nurettin-İŞİK, Ayfer, **Türkiye Türkçözü-Kırgız Türkçözü Sözdüğü**, MEB Yay., İstanbul 1997.
 Ali Nazîmâ-Faik Reşad, **Mükemmel Osmanlı Lügati**, (Haz.Necat BİRİNCİ, Kâzım YETİŞ, Fatih ANDI, Erol ÜLGEN, Nuri SAĞLAM, Ali Şükrü ÇORUK) ATDK Yay., Ankara 2002.
 ALTAYLI Seyfeddin, **Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I-II**, MEB Yay., İstanbul 1994.
 ATALAY Besim, **Divânü Lügati't-Türk Tercümesi I,II,III ve Dizin**, TDK Yay., Ankara 1939-1943.
 BAYTOP Turhan, **Türkçe Bitki Adları Sözlüğü**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay.:578, Ankara 1997.
Derleme Sözlüğü (Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü), 12 Cilt, İkinci Baskı, TDK Yay. Ankara 1993.
 DEVELLİOĞLU Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 15.Baskı, Aydın Kitabevi Yay. Ankara 1998.
 DOĞAN Mehmet, **Büyük Türkçe SÖZLÜK**, Rehber Yay. Ankara 1990.
 DİLÇİN Cem, **Yeni Tarama Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara 1983.
 ELIAS A.Elias-ELIAS Ed.E., **Elia's Modern Dictionary Arabic-English**, Elias's Modern Press, Cairo, Egypt 1972.

Diğer Kaynaklar

- AKSAN Doğan (1993). **Şiir Dili ve Türk Şiir Dili, Şiir Dili ve Türk Şiir Dili**, Şafak Matbaacılık: Ankara.
 ----- (1995). **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, AKDITYK TDK Yayınları: Ankara.
 AYBET Nahit (1989). **Fuzûlî Divân'ında Maddî Kültür**, Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.
 AYVAZOĞLU Beşir (1992). **Güller Kitabı**, Ötügen Yayınları: İstanbul.
 AYVERDİ Ekrem Hakkı (1950). **XVIII.Asırda Lâle**, İstanbul.
 BAYRAM Yavuz (2001). **Çiçeklerle Diğer Bitkilerin Divan Şiirine Yansıma Biçimleri ve Anlam Çerçeveleri**, Basılmamış Doktora Tezi (Dan.Prof.Dr.Ahmet MERMER), OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü: Samsun.
 ÇAĞLAYAN Bünyamin (1990). **Taşlıcalı Yahyâ Bey Divân'ında Maddî Kültür**, Gazi Ü. BE Y.Lisans Tezi: Ankara.
 DEMİREL H.Gamze (2000). **Nef'î Divân'ında Tabiat**, Fırat Ü. SBE Y.Lisans Tezi: Elazığ.
 DEMİRİZ Yıldız (1986). **Osmanlı Kitap Sanatında Natüralist Çiçekler**, İ.Ü.E.F.Yayınları: İstanbul.
 DIRİÖZ Meserret (1980). "Divan Edebiyatında Gül", **Yeni Divan Dergisi**, S:4, s.4-7.
 ERDOĞAN Kenan (1989). **Fuzûlî Divân'ında Kozmografya ve Tabiat**, Y.Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi: Adana.
 GÜLERSOY Çelik (1980). **Lâle ve İstanbul**, İstanbul.
 KALKIŞIM Muhsin (1997). "Klasik Türk Şiiri'nde Çiçekler", **Akademik Bakış**, S.1 (Bahar),s.31-38.
 KARAHAN Abdülkadir (1980). "Klasik Türk Şiirinde Tabiat", **Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri**, İÜEF Yayınları: İstanbul. s.55-63.
 MERMER Ahmet (1985). **Taşlıcalı Yahyâ Bey Divân'ında Nebâtlar**, Gazi Ü. SBE Y.Lisans Tezi: Ankara.
 ÖZEL Rıdvan (1981). **Nev'î Divân'ında Bitkiler**, Hacettepe Ü. SBE Y.lisans Tezi: Ankara.
 POLAT N.Hikmet (2001). **Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine Cevat Rüşdi'den Bir Güldeste**, Kitabevi Yayınları: İstanbul.
 KARTAL ŞİMŞEK Nuray (1994). **16.Yüzyıl Bazı Divân Şâirlerinin Türkçe Divânlarında Bitkiler: Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî Bey, Nev'î**, Marmara Ü. SBE Doktora Tezi: İstanbul.
 TANSUĞ Sabiha (1988). **Türklerde Çiçek Sevgisi ve Sünbülname**, Akbank Yayınları: İstanbul.
 ÜNVER A.Süheyli (1977). "Türk Sanatında Çiçekler ve Buketler", **Türkiyemiz**, S:22.
 ----- (1954). **Müzehhib ve Çiçek Ressam Üsküdarlı Ali**, İstanbul.
 ----- (1967). "Çiçek Tarihimizde Türk Karanfilleri", **Türk Etnografya Dergisi**, S:9, Ankara.
 YILGÖR Asuman (1990). **Fuzûlî'nin Türkçe Divân'ında Bitkiler**, İstanbul Ü. SBE Y.Lisans Tezi: İstanbul.